

“Επιθετικότητα και Εφηβεία”

Μπέμπης Ιωάννης, Φιλολόγος
Τοκατλίδης Αντώνιος, Θεολόγος

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Α1. ΕΝΑ ΣΥΝΗΘΕΣ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ

Βρίσκομαι στο Γυμνάσιο σε ώρα διαλείμματος κάνοντας εφημερία στο προαύλιο. Είναι μία συνηθισμένη κατάσταση όπου προσέχουμε τα παιδιά τόσο στις μεταξύ τους σχέσεις, όσο και σε κινδύνους εξωτερικούς. Ξαφνικά, διαπιστώνω στην άλλη άκρη του προαυλίου μία συμπλοκή μεταξύ δύο μαθητριών. Δεν αργεί να μαζευτεί πλήθος μαθητών από περιέργεια ή συμπάρασταση... Η παρέμβαση είναι άμεση για να αποφευχθούν τα χειρότερα. Κλασική διαδρομή η επίλυση της διαφοράς στο γραφείο του Διευθυντή. Στη διάρκεια της συζήτησης διαπιστώνεται ότι ενώ οι δύο μαθήτριες ήταν καλές φίλες (η μία είχε έρθει πρόσφατα από άλλο σχολείο, πιθανόν επειδή είχαν δημιουργηθεί ‘προβλήματα’) μέσα από ανταλλαγές εμπρηστικών εκφράσεων και ίσως και φωτογραφιών στο Facebook, όπου εκτέθηκαν προσωπικά δεδομένα της πρώτης από τη δεύτερη (την πιο ‘πρόσφατη’ στο Γυμνάσιο), οδηγήθηκαν τα πράγματα στη συμπλοκή. Από πού ξεκίνησε η επιθετικότητα;

Α2. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί ποσοτική και ποιοτική διαφοροποίηση των φαινομένων βίας και παραβατικότητας των εφήβων σε παγκόσμιο επίπεδο. Το «παράλογο» ή «ακατανόητο» έγκλημα, αποτελεί πλέον καθημερινή πραγματικότητα σε ορισμένες χώρες. Η βία λαμβάνει χώρα σε ποικίλες κοινωνικές ομάδες, ακόμα και σε εξωτερικούς χώρους χωρίς ιδιαίτερο λόγο. Βέβαια, τα φαινόμενα αυτά θα πρέπει να εξεταστούν σε συνάρτηση με παράλληλα φαινόμενα διάλυσης ή διαφοροποίησης του θεσμού της

οικογένειας, ατομικισμού – απομόνωσης και αλλοτρίωσης και διάψευσης προσδοκιών και οραμάτων σε επαγγελματικούς ορίζοντες.¹

Σε μία εποχή παγκοσμιοποίησης, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η επιθετικότητα και στη χώρα μας, αφού βρίσκεται σε κατάσταση μετάβασης με αυξημένους τους παράγοντες κινδύνου για τους νέους.²

B.1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΣΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Λόγω της γενικότητας και της αοριστίας του όρου της επιθετικότητας προτείνεται να εστιάζεται το θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον των επιστημόνων στην «ύπαρξη ηθελημένης και καταστροφικής διάθεσης ή λανθάνουσας αρνητικής στάσης από την μεριά του δράστη»³.

Παρά ταύτα αναγνωρίζεται ότι η επιθετική και αντιδραστική συμπεριφορά αποτελεί το 1/3 των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ψυχολόγοι στην ηλικία της εφηβείας⁴.

Η επιθετικότητα είναι δίσημη έννοια⁵ και χρησιμοποιείται είτε για να ορίσει «τον δυναμισμό και την ενέργεια ζωής με την οποία ένα άτομο ικανοποιεί τις ανάγκες του είτε για να εκφράσει μια βίαιη και εχθρική συμπεριφορά». Η διαρκής συνεπώς διάθεση του ατόμου να εμπλακεί σε πραγματικές ή φαντασιακές επιθετικές διαγωγές διακρίνεται σε καλοήθη και κακοήθη αναλογικά με την έκφραση μαχητικότητας, άμιλλας και δημιουργικότητας ή καταστροφικής διάθεσης⁶.

Άλλος ερευνητής θεωρούν ότι η επιθετικότητα λειτουργεί ως αντίρροπη δύναμη στην κοινωνικοποίηση, στο βαθμό που η δεύτερη ορίζεται ως

¹ Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2010). Θυμός, επιθετικότητα, εκφοβισμός. Αθήνα: Παπαζήσης

² Χηνάς, Π., & Χρυσαιφίδης, Κ. (2000). Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

³ Νέστορος, Ι.Ν. (1997). Ψυχοπαθολογία και επιθετικότητα. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997). Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, 3η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

⁴ Ollendick – Hersen, H. (1983). Στο Τριλίβα, Σ. (1997). Θεματοκεντρική ομαδική θεραπεία παιδιών με προβλήματα επιθετικότητας. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997). Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, 3η έκδοση, σσ.253-262. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

⁵ Χηνάς, Π., & Χρυσαιφίδης, Κ. (2000). Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

⁶ Moser, G. (1987). L' aggression. Paris: Presses Universitaires de France. Qe sais – je; 2349.

«διαδικασία κατά την οποία το άτομο μαθαίνει και εσωτερικεύει κατά την διάρκεια της ζωής του τα κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία του περιβάλλοντος του, τα ενσωματώνει υπό την επίδραση της εμπειρίας και των σημαντικών κοινωνικών φορέων (οικογένειας, σχολείου, συνομηλίκων, συγγενών, φίλων, κινήσεων φίλων, κοινωνικών ομάδων και ΜΜΕ) στη δομή της προσωπικότητάς του και έτσι προσαρμόζεται στο περιβάλλον στο οποίο οφείλει να ζήσει»⁷.

Κάτω από αυτή την γενική «έννοια-ομπρέλα», είναι δυνατόν να υπαχθούν πολλαπλές και εντελώς διαφορετικής βαρύτητας συμπεριφορές, όπως απλές φιλονικίες, σοβαρές σωματικές κακώσεις, κλοπή χρημάτων, ληστεία, σεξουαλική κακοποίηση, σεξουαλική παρενόχληση κ.λ.π. Η επιθετικότητα συνεπώς εμφανίζεται σε πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους μορφές, περιλαμβάνοντας κάθε άμεση ή έμμεση επιθετική αντίδραση, ενεργητική ή παθητική, κινητική ή λεκτική⁸ και ανάμεσα στις οποίες τοποθετείται και ο σχολικός εκφοβισμός και η σχολική βία, όπως σημειώνει ο Pearce⁹.

B.2. ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ο Benesch¹⁰ προσπάθησε να κατηγοριοποιήσει τις θεωρητικές τοποθετήσεις σχετικά με την επιθετικότητα δημιουργώντας τις ακόλουθες τρεις βασικές κατηγορίες: **α) επιθετικές συμπεριφορές σχετικές με την ορμή, το ένστικτο και την έμφυτη τάση του ατόμου β) περιβαλλοντικές** θεωρίες που αποκωδικοποιούν την επιθετικότητα ως αντίδραση στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος **γ) συμπεριφορικές** θεωρίες που εκτιμούν ότι η επιθετικότητα είναι αποτέλεσμα μιμητικής μάθησης.

Σε αντιστοιχία των παραπάνω βασικών κατηγοριών παρατίθενται οι σημαντικότερες θεωρητικές τοποθετήσεις:

⁷ Μπεζέ, Α. (1985). Ανήλικοι Παραβάτες. Αθήνα :Σάκκουλας

⁸ Moser, G. (1987). L' aggression. Paris: Presses Universitaires de France. Qe sais – je; 2349.

⁹ Pearce, J. (1997). Τι μπορεί να γίνει σχετικά με τον εκφοβισμό. Στο Elliot, M. (1997). Bulling: A practical guide to coping for schools, 2nd edition, p.70. Great Britain: Prentice Hall.

¹⁰ Benesh, H. (1987). Atlas zur Psychologie. Munchen: DTV.

α.1. Ψυχαναλυτική θεωρία του S. Freud

Ο Freud πρωταρχικά θεώρησε την επιθετικότητα ως αντίδραση στις ματαιώσεις της επιδιωκόμενης ευχαρίστησης των σεξουαλικών ορμών και την ενέταξε στα συστατικά στοιχεία των ορμών του Εγώ¹¹. Αναθεωρώντας τις αρχικές του απόψεις κατέληξε στην αποδοχή δύο κυρίαρχων ενστίκτων, του έρωτα και του θανάτου και ενέταξε την επιθετικότητα στις ανεξάρτητες ορμές, αναγνωρίζοντάς την ταυτόχρονα ως αυθύπαρκτη ιδιότητα της ανθρώπινης φύσης.

Η επιθετικότητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα δύο βασικά ένστικτα, της σεξουαλικότητας και της αυτοσυντήρησης και μελετείται ως μια εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς¹².

α.2. Η ηθολογική θεωρία των ορμών και των ενστίκτων

Ο Lorenz¹³ πιθανολογεί ότι στον ανθρώπινο οργανισμό παράγεται διαρκώς ένα είδος επιθετικής ενέργειας, που πιέζεται μέχρι την εκτόνωση της και φέρνει το άτομο στην ίδια ψυχολογική κατάσταση με αυτή της ορμής.

Συμπληρώνει ότι «η αυθορμησία του επιθετικού ενστίκτου είναι που το κάνει τόσο επικίνδυνο. Αν ήταν μόνο μια αντίδραση σε εξωτερικές συνθήκες, όπως υποθέτουν πολλοί κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι, τότε δεν θα ήταν η κατάσταση της ανθρωπότητας τόσο επικίνδυνη και θα μπορούσε κάποιος να ερευνήσει και να απομονώσει τους παράγοντες που προκαλούν την αντίδραση». Ο σύγχρονος κόσμος σύμφωνα με τον Lorenz (1963) πάσχει από έλλειψη δυνατότητας αποδόμησης της επιθετικότητας.

Η επιθετικότητα διευκολύνει την επιβίωση του ανθρώπινου είδους και παρουσιάζεται όταν υπάρχει πραγματική ή φανταστική απειλή σχετική με την ασφάλεια του ατόμου (Lorenz, 1963), την σεξουαλική ικανοποίηση, την πειθάρχηση κ.λ.π.

¹¹ Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

¹² Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

¹³ Lorenz, K. (1963). On Aggression. New York: Harcourt, Brace World

β.1. Οικογένεια και επιθετικότητα

Ερευνητικά ευρήματα του Selg¹⁴, κατέδειξαν ότι οι βίαιες συγκρούσεις των γονέων και η κακοποίηση των παιδιών από τους γονείς σχετίζεται με την επιθετικότητα των παιδιών.

Αυτή η ευθύγραμμη σχέση επιθετικότητας γονέων και παιδιών αιτιολογείται και από την **θεωρία της μάθησης**, σύμφωνα με την οποία, όποιος έζησε την χρήση βίας στην οικογένειά του την χρησιμοποιεί και στις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους¹⁵.

Πέραν των παραπάνω αιτιών η έρευνα του Wolff (1985) κατέδειξε και άλλους οικογενειακούς παράγοντες που συμβάλλουν στην διαμόρφωση επιθετικής συμπεριφοράς, όπως: απουσία του πατέρα, απώλεια του ενός γονέα μέσω διαζυγίου ή μέσω θανάτου, απογοητευμένη και θλιμμένη μητέρα, ευερέθιστοι γονείς, κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτήματα, πολυπληθής οικογένεια.

β.2. Επιθετικότητα, σχολικό περιβάλλον και σχολική επίδοση

Κοινός τόπος των περισσότερων ερευνητικών μελετών είναι ο παρατηρούμενος συσχετισμός «σχολικής έλλειψης προσαρμοστικότητας» και επιθετικότητας. Οι έφηβοι συχνά είναι ανυπάκουοι, κινητικοί, διαπληκτίζονται, αντιγράφουν στις εξετάσεις, προσέρχονται αργά και κάνουν σκασιαρχείο¹⁶.

Η επιτυχής προσαρμογή του παιδιού στην σχολική πραγματικότητα προαπαιτεί την πλήρη ταύτισή του με τον κοινωνικό ρόλο που καλείται να αναλάβει μέσω των σχολικών απαιτήσεων. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει την πλήρη αποδοχή του συστήματος, χωρίς αμφισβητήσεις και ακραίες διαφοροποιήσεις και συντελείται αυτόματα και όχι με βάση κυρωτικά υποσυστήματα ή με τον φόβο της ποινής¹⁷.

Ορισμένα όμως σχολικά περιβάλλοντα παρουσιάζοντας: χαμηλό επίπεδο ηθικής, συχνές αλλαγές δασκάλων, θολά κριτήρια συμπεριφοράς, ασταθείς

¹⁴ Selg, H. (1987). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

¹⁵ Bandura, A. (1973). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

¹⁶ Φαρσεδάκης, Ι. (1986). Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

¹⁷ Mooij, T. (1992). Στο Αρτινοπούλου, Β. (2001). Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη. Σειρά: Επιστήμες της Αγωγής. Αθήνα: Μεταίχμιο.

μεθόδους πειθαρχίας, έλλειψη αντιμετώπισης των μαθητών ως ισότιμων ανθρώπων δύνανται να επηρεάσουν την ανάπτυξη της επιθετικότητας¹⁸.

Οι συνηθέστερες μορφές εκδήλωσης της επιθετικότητας στους σχολικούς χώρους περιλαμβάνουν¹⁹:

1. Βία κατά προσώπου
2. Βία κατά της περιουσίας και βανδαλισμοί
3. Βία εναντίον του ίδιου του εαυτού συνειδητά ή όχι.

Αναφέρεται ότι τα παιδιά που χαρακτηρίζονται από επιθετικότητα είναι συνήθως ανυπάκουα, αρνητικά, απαθή, αντιδραστικά, προκλητικά τόσο ως προς το εκπαιδευτικό προσωπικό του σχολείου, όσο και ως προς όλα τα πρόσωπα που κατέχουν θέσεις εξουσίας. Χαρακτηρίζονται από δυσκολία αναγνώρισης και αποδοχής των συναισθημάτων τους και των συναισθημάτων των άλλων ατόμων, είναι ευάλωτα και πολλές φορές η αναγνώριση της επιθετικότητάς τους τα οδηγεί σε περαιτέρω αύξηση του άγχους τους που στη συνέχεια διοχετεύουν μέσα από νέες συγκρούσεις²⁰.

Στις ακραίες περιπτώσεις επιθετικότητας των εφήβων, διακρίνουμε επίσης ισχυρή συνάφεια ανάμεσα στην παραβατική συμπεριφορά και την χαμηλή σχολική επίδοση, η οποία ακολουθείται κατά κανόνα από ανάρμοστη σχολική συμπεριφορά, συχνές και αδικαιολόγητες απουσίες και αρνητική στάση για το σχολείο και τη μάθηση, πολλές φορές με απόσυρση και άλλες με επιθετικότητα για να προστατεύσουν τα υπολείμματα της αυτοεκτίμησής τους²¹.

¹⁸ Besag, V. E. (1997). Η αυλή του σχολείου. Στο Elliot, M. (1997). *Bulling: A practical guide to coping for schools*, 2nd edition. Great Britain: Prentice Hall.

¹⁹ Χηνάς, Π., & Χρυσάφιδης, Κ. (2000). *Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

²⁰ Τριλίβα, Σ. (1997). Θεματοκεντρική ομαδική θεραπεία παιδιών με προβλήματα επιθετικότητας. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997). *Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, 3η έκδοση, σσ.253-262. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

²¹ Νόβα – Καλτσούνη, Χ. (2005). *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία*. Αθήνα: Gutenberg. Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, & Ε.Κ.Κ.Ε. (1996). *Περιληπτικό τεύχος με τίτλο: «Η ταυτότητα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες της νεολαίας στο νομό Θεσσαλονίκης»*, Β' τόμος.

γ.1. Η θεωρία της ματαίωσης

Η θεωρία διατυπώθηκε από τους Dollard²², πρεσβεύοντας ότι «η εμφάνιση επιθετικής συμπεριφοράς προϋποθέτει την ύπαρξη ματαιώσεων, δηλαδή την διακοπή της προσπάθειας για την επίτευξη κάποιου σημαντικού στόχου και αντίστροφα η ματαίωση αυτή οδηγεί πάντα σε κάποια μορφή σε επιθετικότητα». Η επιθετικότητα είναι «μια πράξη της οποίας στόχος είναι ο τραυματισμός ενός οργανισμού ή ενός υποκατάστατου του οργανισμού».

Ο Berkowitz²³ εκτιμά ότι ανάμεσα στη ματαίωση και την επιθετικότητα παρεισφρύουν θυμικές αντιδράσεις και ενδιάμεσες μεταβλητές όπως θυμός, οργή ή ερεθισμός που μας κατευθύνουν στην έκλυση της επιθετικότητας.

Ακολούθησαν πολλαπλές έρευνες που βασίστηκαν στα προαναφερθέντα θεωρητικά πλαίσια και κατέληξαν σε ερευνητικά αποτελέσματα που δεν κατάφεραν να αποδείξουν μια αιτιώδη και ευθύγραμμη σχέση ανάμεσα στην επιθετικότητα και την ματαίωση²⁴.

γ.2. Θεωρίες μάθησης και επιθετικότητα

Η θεωρία της μάθησης εστιάζεται στην αναπαραγωγή των αξιών, στη αναζήτηση των αμοιβών ή στην αποφυγή των ποινών και στη μίμηση των προτύπων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Τα παιδιά μπορούν να μάθουν μέσω της διδασκαλίας και μάλιστα με επιτυχία να μην αντιδρούν επιθετικά στις ματαιώσεις. Η μάθηση συντελείται από: **1.** Παρατήρηση της συμπεριφοράς ενός προτύπου και **2.** μίμηση της ίδιας της συμπεριφοράς που συνήθως γίνεται ασυνείδητα²⁵.

Συνηθίζεται η μίμηση των επιθετικών πράξεων των παιδιών να λειτουργεί πάντα αναφορικά με άτομα που εντυπωσιάζουν με την επιτυχία τους ή που αμείβονται με οποιοδήποτε τρόπο για τις δικές τους επιθετικές ενέργειες (Νέστορος, 1997).

²² Dollard, J. (1944). Frustration and Aggression. London: Routledge & Kegan Paul.

²³ Berkowitz, L. (1974). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

²⁴ Harris, M.B. (1974b). Mediators between frustration and aggression in a field experiment. Journal of Experimental Social Psychology, 10, 561-571.

²⁵ Bandura, A. (1973). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γ. ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΦΗΒΕΙΑ

Η γνωστική ανάπτυξη και ωρίμανση της εφηβικής περιόδου τοποθετεί τον έφηβο απέναντι στους άλλους, ορίζοντας με σαφήνεια τα όρια του και όταν η λεκτική συμβολική επίθεση του χωλαίνει τότε η επιθετικότητά του εκφράζεται με πράξεις. Η εφηβική περίοδος θεωρούμενη περίοδος κρίσης στην ζωή του ατόμου εξετάζεται ως εκ τούτου πολύ συχνά σε σχέση με τη βία και την παραβατικότητα.

Κατά την διάρκεια της εφηβείας, όπως και όλης της ζωής του ατόμου, η επιθετικότητα αναπτύσσεται προς δύο κατευθύνσεις: μια **κεντρομόλα**, όπου ο κοινωνικός άλλος απουσιάζει και το κυρίαρχο αίτημα είναι η εκτόνωση του άγχους και μια **προβολική**, όπου η επιθετικότητα κατευθύνεται προς ένα εξωτερικό αντικείμενο και επιθυμεί να το κατακτήσει. Αν ευοδωθεί ο στόχος επέρχεται η νίκη επί του άλλου, αλλιώς η ήττα, ενσωματώνοντας και στις δύο περιπτώσεις βίαιες αντιδράσεις. Η άσκηση βίας εμπεριέχει τον εξαναγκασμό, δεν επιθυμεί τον διάλογο, δεν προτιμά τη σύνθεση των αντιθέσεων, δεν αναπλαισιώνει την υπάρχουσα σχέση με την προσάρτηση νέων δεδομένων. Στα πλαίσια μιας βίαιης ενέργειας η επιθετικότητα αναζητά τρόπο έκφρασης καταργώντας την ύπαρξη και την θέληση του άλλου και αγνοώντας τους κοινωνικούς κανόνες.

Για να εκτιμηθεί ότι ένας έφηβος έχει προβλήματα συμπεριφοράς που συνιστούν διαταραχή της διαγωγής του πρέπει η συμπεριφορά του να χαρακτηρίζεται από επαναληπτική, επίμονα αντικοινωνική, επιθετική ή προκλητική διαγωγή και να έχει διάρκεια μεγαλύτερη των έξι μηνών. Στις πλέον ακραίες μορφές της η συμπεριφορά αυτή συνεπάγεται πιο βίαιες από τις αναμενόμενες για την ηλικία του εφήβου παρεκτροπές από τα κοινωνικά όρια. Παραδείγματα συμπεριφορών στις οποίες βασίζεται η διάγνωση είναι τα ακόλουθα: καθ' υπερβολή διενέξεις και εκφοβισμοί, σκληρότητα προς τα ζώα ή τους άλλους ανθρώπους, σοβαρή καταστροφική δραστηριότητα, εμπρησμοί, κλοπές, συχνές απουσίες από το σχολείο, απομάκρυνση από το σπίτι, ασυνήθιστα συχνές και έντονες εκρήξεις θυμού, προκλητική συμπεριφορά,

επίμονη και σοβαρή ανυπακοή. Συμπεριφορά η οποία εντάσσεται σε οποιαδήποτε από αυτές τις κατηγορίες, εφόσον παρατηρηθεί, αποτελεί επαρκές στοιχείο για να τεκμηριωθεί η διάγνωση. Μεμονωμένες αντικοινωνικές πράξεις δεν αρκούν²⁶.

Δ. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Τα προγράμματα πρόληψης της σχολικής επιθετικότητας πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τις διάφορες παραμέτρους του σχολικού και ευρύτερου κοινωνικού συστήματος και να αναπτύσσουν ένα πλαίσιο στοχευμένων δράσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων συμπεριφοράς, της βίας, της επιθετικότητας και της παραβατικότητας στα σύγχρονα σχολεία.

Αυτές οι δράσεις πρέπει να επικεντρώνονται στους ακόλουθους άξονες-πτυχές όλου του σχολικού συστήματος:

1)Συστηματική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην αποτελεσματική διαχείριση προβληματικών συμπεριφορών στη σχολική τάξη.

Θα πρέπει να δοθεί περισσότερη έμφαση στην επιμόρφωση όλων των εκπαιδευτικών της χώρας πάνω στα θέματα της αποτελεσματικής διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς στην τάξη.

2) Πρόληψη προβλημάτων συμπεριφοράς και μάθησης

Στα πλαίσια της πρόληψης των προβλημάτων συμπεριφοράς των μαθητών, προτείνεται μια συνεργασία εκπαιδευτικών με καλά εκπαιδευμένους σχολικούς ψυχολόγους, ώστε να εντοπίζουν παιδιά σε επικινδυνότητα που μπορεί να έχουν τάσεις προς προβληματικές συμπεριφορές ή που μπορεί να βιώνουν σημαντικές στρεσογόνες συνθήκες στη ζωή τους.

Αυτά τα παιδιά μπορεί να εκδηλώσουν προβληματικές συμπεριφορές και για αυτό θα πρέπει να υποστηριχτούν εγκαίρως προκειμένου να διαχειριστούν τις στρεσογόνες συνθήκες που μπορεί να αντιμετωπίζουν και όχι να τιμωρούνται σκληρά.

²⁶ ICD 10 (1997). Ταξινόμηση ψυχικών διαταραχών και διαταραχών συμπεριφοράς. Κλινικές περιγραφές και οδηγίες για τη διάγνωση. Μετάφραση- Επιμέλεια: Στεφανής, Κ., Σολδάτος, Κ., & Μαυρέας, Β. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, Γενεύη. Κέντρο Συνεργασίας για την εκπαίδευση και την Έρευνα στη Ψυχική Υγεία. Αθήνα: Άλφα Βήτα.

Μέσα στο πλαίσιο της πρόληψης, θα πρέπει να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν προληπτικά προγράμματα για όλους τους μαθητές με την καθοδήγηση σχολικών ψυχολόγων που θα επικεντρώνονται στην δημιουργική επίλυση συγκρούσεων και διαφορών, στην καλλιέργεια της Συναισθηματικής Νοημοσύνης και των Κοινωνικών Δεξιοτήτων των μαθητών²⁷.

3) Θετικό κλίμα στο σχολείο και ανθρώπινη προσέγγιση των παιδιών

Στόχος του σχολείου πρέπει να είναι η βελτίωση των ανθρώπινων σχέσεων και η δημιουργία αρμονικού κλίματος που θα πυροδοτήσει θετικά συναισθήματα σε όλους τους εμπλεκόμενους στη διαδικασία της εκπαίδευσης.

Οι έρευνες έχουν αναδείξει ορισμένες μεταβλητές που βοηθούν στη βελτίωση του κλίματος στο σχολείο. Αυτές οι μεταβλητές είναι οι ακόλουθες²⁸:

- α) Προσδοκίες για υψηλές επιδόσεις των μαθητών,
- β) Συνεργατική ατμόσφαιρα στη λήψη αποφάσεων,
- γ) Ισότητα και δικαιοσύνη,
- δ) Τάξη και πειθαρχία,
- ε) Γονεϊκή εμπλοκή,
- στ) Αφοσίωση διδασκόντων στη εξέλιξη μαθητών,
- ζ) Προσδοκίες δασκάλων,
- η) Σχολική ηγεσία,
- θ) Σχολικό κτήριο,
- ι) Διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μαθητών,
- κ) Διαπροσωπικές σχέσεις μαθητών και διδασκόντων.

4) Κουλτούρα συνεργασίας και επίλυσης προβλημάτων στο σχολικό πλαίσιο

Πρέπει να χτιστεί μια ευρύτερη σχολική κουλτούρα που θα ενθαρρύνει και θα επιβραβεύει τη συνεργασία για την επίλυση προβλημάτων, θα εκπέμπει το

²⁷ Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Επανεκπαίδευση – Ένταξη. (1990). Πρακτικά Συμποσίου, Αθήνα 14-16 Οκτωβρίου 1988. Αθήνα: Σάκκουλας.

²⁸ **Ματσαγγούρας**, Η. (1987). Το ψυχολογικό κλίμα στη τάξη: μια έρευνα για το δημοτικό σχολείο. Νέα Παιδεία, 44, 106-118.

μήνυμα ότι κάθε πράξη βίας και επιθετικότητας για την επίλυση διαφορών στο σχολείο είναι απαράδεκτη και απορριπτέα.

5) Ποιοτική Διδασκαλία

Κεντρική προτεραιότητα θα πρέπει να γίνει η εντατική και συστηματική επιμόρφωση των διευθυντών και εκπαιδευτικών σε θέματα εξελικτικής ψυχολογίας και αποτελεσματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων για να τους καταστήσει επιδέξιους στον χειρισμό των διαφορετικοτήτων των μαθητών και στη προσαρμογή του διδακτικού τους στυλ στις ανάγκες των μαθητών τους είτε αυτοί είναι αλλοδαποί μαθητές, είτε είναι παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, είτε είναι παιδιά με προβλήματα συμπεριφοράς κ.α. Η ποιοτική διδασκαλία είναι η βάση μιας αποτελεσματικής μάθησης και βοηθά ώστε πολλά από τα προβλήματα συμπεριφοράς να προληφθούν.

6) Συνεργασία με την οικογένεια

Τέλος, η συνεργασία με την οικογένεια, με απώτερο σκοπό να κατανοηθεί συνολικά η συμπεριφορά του παιδιού, είναι σημαντική προϋπόθεση προτού αποφασιστούν οι δράσεις για την επίλυση προβλημάτων συμπεριφοράς, επιθετικότητας και παραβατικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bandura, A. (1973a). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). *Επιθετικότητα και Αγωγή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Besag, V.E. (1997) *Γονείς και δάσκαλοι δουλεύοντας μαζί*. Στο Elliot, M. (1997). *Bulling: A practical guide to coping for schools*, 2nd edition. Great Britain: Prentice Hall.
- Berkowitz, L. (1974). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). *Επιθετικότητα και Αγωγή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Wilson, E.O. (2000). *Κοινωνιοβιολογία*. Αθήνα: Σύναλμα.
- ICD 10 (1997). *Ταξινόμηση ψυχικών διαταραχών και διαταραχών συμπεριφοράς*. Κλινικές περιγραφές και οδηγίες για τη διάγνωση. Μετάφραση- Επιμέλεια: Στεφανής, Κ., Σολδάτος, Κ., & Μαυρέας, Β. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, Γενεύη. Κέντρο Συνεργασίας για την εκπαίδευση και την Έρευνα στη Ψυχική Υγεία. Αθήνα: Άλφα Βήτα.
- Dollard, J. (1944). *Frustration and Aggression*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Harris, M.B. (1974b). Mediators between frustration and aggression in a field experiment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 561-571.
- Initiative Violence in schools. The European cooperative on safety at school. Στο Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Σειρά: Επιστήμες της Αγωγής. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2010). *Θυμός - Επιθετικότητα - Εκφοβισμός*. Θεωρητικές προσεγγίσεις και πρακτικές διαχείρισης. Αθήνα: Παπαζήση,
- Ματσαγγούρας, Η. (1987). Το ψυχολογικό κλίμα στη τάξη: μια έρευνα για το δημοτικό σχολείο. *Νέα Παιδεία*, 44, 106-118.
- Νέστορος, Ι.Ν. (1997). *Ψυχοπαθολογία και επιθετικότητα*. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997). *Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, 3η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νόβα-Καλτσούνη Χ.(2005). *Μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς στην εφηβεία. Ο ρόλος της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ollendick – Hersen, H. (1983). Στο Τριλίβα, Σ. (1997). *Θεματοκεντρική ομαδική θεραπεία παιδιών με προβλήματα επιθετικότητας*. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997). *Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*, 3η έκδοση, σσ.253-262. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Παπαδόπουλος, Ν. (1997). Επιθετικότητα: κλασικές θεωρίες και πειραματικές διαπιστώσεις, σ.24. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997).Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, 3η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Pearce, J. (1997). Τι μπορεί να γίνει σχετικά με τον εκφοβισμό. Στο Elliot, M. (1997). Bulling: A practical guide to coping for schools, 2nd edition, p.70. Great Britain: Prentice Hall.
- Rocher, (1968) στο Μπεζέ, Λ. (1985). Ανήλικοι Παραβάτες. Αθήνα:Σάκκουλας.
- Selg, H. (1987). Στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τριλίβα, Σ. (1997) στο Νέστορος, Ι.Ν. (1997). Ψυχοπαθολογία και επιθετικότητα. Στο Ανταμένκο, Β. κ.α. (1997). Επιμέλεια: Νέστορος, Ι.Ν. Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, 3η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1986). Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Freud,S.(1905) στο Ζάχαρης, Δ.Γ. (2003). Επιθετικότητα και Αγωγή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χηνάς Π., Χρυσσιφίδης Κ. (2000). Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.